

Kari Nyheim Solbrække
Førsteamanuensis ved Institutt for helse og samfunn, UiO
k.n.solbrække@medisin.uio.no

Helge Svare: *Menn i pleie og omsorg – Brødre i hvitt*. Universitetsforlaget, 2009, 252 sider

Menn i offentlige pleie- og omsorgsykker er en sjeldenhet. I dag, som for noen tiår siden, ligger tallet på knappe 10 pr osent. Dette skjer samtidig med at kvinner sakte men sikkert trer inn i tradisjonelle mannsfag. Tilsynelatende fryktløse har de erobret faget medisin. Nå også teknologi og økonomi. Hvilke sosiale mekanismer er dette mønster et vedt sammen med? Og kanskje aller mest presserende fra en likestillingsorientert synsvinkel: Hva kan gjøres for å få flere menn til å arbeide med syke og gamle mennesker?

Dette er noen av de grunnleggende spørsmålene Helge Svares bok "Menn i pleie og omsorg – brødre i hvitt" (2009) reiser. Og som allerede antydnet, griper den inn i en særdeles aktuell samfunnstematikk. For mangelen på menn i disse rollene har ikke bare med yrkesvalg å gjøre. Antallet syke og spesielt eldre, er sterkt økende, samtidig som antall hender og hoder til å ta seg av disse gruppene, er synkende. Behovet for mer helsefaglig utdannet arbeidskraft til å ta seg av samfunnets aller svakeste i år ene som kommer, er dermed åpenbart. Problemet går i disse tider igjen i en rekke politiske debatter og forskningsmessige prioriteringer. Saken har også en normativ side: Hvordan skal vi som samfunn dele på denne type arbeid? Hvor langt skal vi gå i å legge strukturelle føringer for å vri folks utdanningsvalg vis à vis dagens dominerende ideal om at enhver bør få gjøre det hun eller han kjenner står deres individuelle evner nærmest.

Mangelen på omsorgsarbeidskraft har også et sterkt likestillingspolitisk aspekt, og det virker på meg som det først og fremst er denne dimensjonen forfatteren av denne boka vil skape engasjement rundt. Spørsmålet han

primært stiller er: Bør ikke (også) menn ta en større del av det samfunnsansvaret omsorg for syke og eldre representerer? Gevinsten ved å få en større andel menn til å velge pleie- og omsorgsyrker stopper imidlertid ifølge forfatteren ikke her. Flere menn i omsorgssektoren vil også *forbedre* arbeidsforholdene. Kort sagt er en av Svares hovedpåstander at større kjønnsbalanse i dette feltet vil medføre mer omstillingsdyktige og innovative helse- og omsorgsorganisasjoner. Ved hjelp av denne påstanden tanger er boka en annen aktuell samfunnsdebatt, nemlig forholdet mellom kjønn og nyskaping. Før jeg går nærmere inn på hvordan forfatteren belyser disse problemstillingene, vil jeg introdusere bokas teoretiske ramme og empiriske bidrag. Deretter tar jeg opp noen teoretiske og metodiske aspekt ved boka som jeg mener er verdt å tenke ekstra nøye gjennom.

Det konstruerte kjønn

Svares teoretiske bakteppe for disse spørsmålene er redegjort for i et kapittel kalt "Kjønn".

Her får leseren innblikk i begrepet om og tankegangen bak "å gjøre kjønn". Ved hjelp av historiske riss, som at det fra 1700-tallet og fram til i dag har vokst fram en tokjønnsmodell hvor det kvinnelige og det mannlige ble sett på som motsetninger, hvordan denne modellen gir seg sosiomaterielle utslag i form av kvinnelige og mannlige sfærer, plasserer boka seg innenfor etablerte forståelser av kjønn som noe relatert til *tid* og *sted*. Blant annet løftes begreper om kvinnen som bærer og forvalter av hjemmet og mannen som eventyreren, altså kvinnens motsats, tydelig fram. Med dette utgangspunktet framsettes ideen om at sykepleien som fag og profesjon kan betraktes som en avart av "husmoren". I likhet med husmoren er det Hun som kan og vet det som er verdt og vite om omsorg og pleie. Det er altså dette kulturelle terrenget menn som velger å jobbe i pleie- og omsorgssektoren, må tre inn i og forhandle med. Via mellomtitler som "Menn ingen adgang" og "Kjerringsnakk" får leseren øye for hva som preger dette landet.

Herfra og et godt stykke ut i boka, presenterer Svare oss for det han kaller tre empiriske delstudier som alle samler seg rundt bokas hovedtema. Aller først møter vi et knippe ungdommer fra 10. klasse og dees syn på arbeid med eldre. På bakgrunn av den relativt negative grunntonen som kleber til pleie- og omsorgsarbeid, og som bokas innledning varsler om, er resultatene overraskende. Dette fordi guttene i undersøkelsen *ikke* gjør som forventet, nemlig forbinder sykepleie med 'damearbeid'. Det er først og fremst frykten for 'det kjedelige'

og lengselen etter 'det spennende', som ifølge denne studien gjør sykepleieryrket uaktuell som framtidsdrøm. Dette gjelder begge kjønn.

Den andre delstudien boka bygger på er en analyse av intervjuer med mannlige sykepleierstudenter og mannlige sykepleiere, de fleste i relativt høy alder. Ifølge Svare er nemlig alder et særskilt interessant trekk ved sykepleiutdanningen. Sammenlignet med andre utdanninger har sykepleiestudenter den høyeste gjennomsnittsalderen, i 2008 24,5 år. Like så interessant er det at menn i snitt er 2 år eldre enn sine kvinnelige medstudenter. Denne særegenheten ses ofte, også i denne boka, i sammenheng med at mannlige sykepleiestudenter gjerne har forsøkt andre utdanningsveier før de startet på sykepleien. I Svares analyse framheves det hvordan høy alder har et særlig potensial for å gjøre menn mer bekvem med sykepleie. Tankegangen er at det er de sosiale erfaringene som økt alder vanligvis gir rom for, det være seg stell av egne foreldre, omsorg for egne barn eller arbeid som ufaglært i helsevesenet, som har bidratt til å få de mannlige sykepleierne til å se på seg selv som dugendes pleiere. Så selv om menn har blitt møtt med en rekke fordommer om deres uskikkethet for pleie og omsorg (noe flere av Svares informanter snakker om) har egne erfaringer med pleie og omsorg gjort dem i stand til å gjennomskue slike forutinntattigheter. Like viktig, og kanskje viktigst, er hva de samme omsorgserfaringene har gitt av økt forståelse for omsorgens mangfoldige vesen. Kort sagt, menn i godt voksen alder har erfaringer som gjør ungdommens stempling av pleie som kjedelig og ensidig til tomme ord. Og kanskje mest av alt; det er slett ikke bare for damer. Eller spesielt dameaktig. Først og fremst mener informantene at pleie og omsorgsarbeid er en kilde til et meningsfylt liv.

Den tredje og mest omfattende studien som boka presenterer, tar utgangspunkt i et endringsforsøk ved et norsk sykehjem. Det interessante ved dette sykehjemmet er at man på systematisk vis gikk inn for å øke andelen menn radikalt. Kort sagt dreide det seg om en test ved et nyetablert pleiehjem hvor man ønsket å se hvordan en drastisk endring i kjønnsbalansen blant sykepleierne ville påvirke arbeidsmiljøet på avdelingen. Intensjonen var å få til en andel mannlige pleiere på omkring 50 prosent. Av ulike grunner lyktes man ikke helt med å nå dette tallet. I deler av forsøksperioden var andelen menn likevel oppe i 25 prosent.

Riktignok sluttet halvparten av mennene (tre av seks) innen det første året av prosjektperioden var omme. Forsøket, også omtalt som "eksperimentet Solkollen", har ifølge forfatteren likevel krav på allmenn interesse. For til forskjell fra andre studier hvor man har sett på menns motivasjon og trekk ved

kulturen som bidrar til å holde menn vekk fra pleie- og omsorg, gir dette forsøket en unik tilgang til å si noe om *hva som faktisk skjer i selve feltet* (s. 107) og da særlig når andelen menn øker. Eller som det heter i boka: "Bidrar den bedrede kjønnsbalansen til å endre noe av det som vanligvis holder menn borte? Bidrar den til å gjøre arbeidsplassen mer attraktiv for menn – og kanskje også for kvinner" Svaret boka gir er "ja". Og det gis flere konkrete eksempler på hvordan denne endringen tar – eller kan ta – form. For å få et skikkelig grep om resonnementet rundt dette spørsmålet, må det også fram at forfatteren har valgt å la disse delstudiene etterfølges av et kapittel med tittelen "Det altfor slitsomme arbeidet". Det slitsomme arbeidet var nemlig hovedgrunnen til at de mannlige pleierne i studien sluttet så raskt, og denne dimensjonen er der for, ifølge forfatteren, av stor kjønnsmessig interesse. Dette argumenterer han i og for seg godt for. Og gir mange tankevekkende eksempler på. Blant annet framhever han at mange av de kvinnelige pleierne opplever at økt andel mannlige kolleger medfører mer humor og mindre husmoraktig petimeteradferd.

Hva er kjønn?

Når det er sagt, er det flere sider ved Svares bok som er problematiske. Særlig er jeg skeptisk til konklusjonene som hans tredje og mest omfattende delstudie baserer seg på. Et viktig moment dette er knyttet til, er den litt for virrende eller uavklarte måten forfatteren kobler dysfunksjonaliteten i pleiekultur en direkte til kvinner, og deres væremåter, på. For eksempel presenteres vi for begrepet "husmorens modellmakt", en modell hvor mannen og hans gjerninger innomhus *alltid* kommer til kort. Ved å anvende denne modellen på det såkalte pleiefellesskapet, får man som leser et sterkt inntrykk av at kvinner og kvinnefellesskap per se ikke har potensial til å se de store linjene, ikke evner å uttrykke stoisk ro når det trer engs, og heller ikke er særlig tress til å opponere mot ufølsomme og rutiniserte væremåter pleierne bruker overfor beboere så vel som kolleger. Kort sagt, inntrykket som etterlates, er at kvinner som vesener er bærere av en mer immanent holdning til arbeid (omsorg og pleie) enn det menn er. Denne analysen lener seg, slik jeg leser boka, i stor grad til bokas teoretiske ramme hvor tokjønnsmodellen og sånn sett også en forskjellstenking omkring kjønn frontes veldig sterkt. Mot slutten av boka derimot, i kapitlet kalt "Destruktive trekk ved sykehjemskulturen", introduseres vi for forskning som kobler diskusjonen om kjønnets betydning dit hvor den etter min mening hører mye bedre hjemme, nemlig i det jeg vil kalle tids- og kultur-

bestemte kontekster. I dette kapitlet beskrives Svares *den organisatoriske rammen*, det vil si det trange sosiale manøvreringsrommet, som sykehjemskulturer ofte har vist seg å være preget av. Her nærmer vi oss som lesere noe kulturelt spesifikt, i betydningen *typisk* for arbeidsplasser med liten frihet og dermed mye intern kontroll. Dermed blir det også klart for oss at det primært ikke er kvinnes *vesen* som representerer problemet, men snarere en sosial gruppe, i dette tilfelle kvinnene, som over tid har blitt bærere av et organisatorisk problem. For meg er det dypest sett dette uttrykk som konstruksjoner av kjønn handler om. Hvorfor er dette så viktig å presisere, vil kanskje noen spørre? Mitt svar er at i vårt samfunn hvor det å tenke kjønn som konstruksjon snarere enn essens er en relativ ny oppdagelse, må man som forsker være uhyre nøye med å skrive fram hvordan *konteksten*, *stedet*, eller *tingene*, har en avgjørende betydning for hvilket innhold feminint og maskulint blir gitt. Hvis ikke, nærmer vi oss universalistiske påstander om hvordan kvinner og menn *er*. La meg utdype kravet til en slik kontekst-sensitivitet ytterligere, men da sett fra en annen vinkel. Sikkert denne gang er ikke kjønn, men hvilke fortellinger eller diskurser om pleie- og omsorgsarbeid Svares bok så å si spiller på. Og kanskje også forsterker.

Pinlig billig omsorg

Utgangspunktet for dette poenget er en advarsel forfatteren kommer med innledningsvis, nemlig at boka *ikke* må leses som en sutrehistorie om hvordan det er å jobbe i denne sektoren. Dette synes jeg i og for seg tidvis forfatteren klarer å motvirke. Særlig der hvor de godt voksne mannlige sykepleierne kommer til orde om hvor overraskende meningsfylt de opplever arbeidet sitt. Når det er sagt, er det noe med grunntonen i boka som er problematisk. Litt enkelt sagt handler dette om at når forfatteren kommer med advarselen "Ikke les dette som en sutrehistorie", er det nesten umulig å legge en slik tolkningsramme til side. Diskursen som etter mitt syn, rammer sykepleiefaget og sykepleiefeltet så sterkt inn, og som Svares advarsel paradoksalt nok aktiverer mer enn skriver sin fortelling ut av, heter kort sagt "sykepleie *er* et underbetalt kvinneyrke". Selvsagt mener også jeg det er tvingende nødvendig å åpne folks øyne for hva pleie- og omsorgsarbeid består i. Spørsmålet er hvor langt man ved å lese denne boka klarer å bevege tanken utover denne svært så etablerte og entydige betydningskjeden. Nært knyttet til denne vanskeligheten står vi også overfor en annen alvorlig kulturell hodepine og den er delvis skapt av velferdsstaten selv. Problemet er hvordan vi som samfunn skal motivere selv-

stendighetsbevisste og lystorienterte unge mennesker til å betrakte pleie- og omsorgsarbeid som meningsfylt? Hvilke verdsettingsprosesser skal ulike former for omsorgsarbeid knyttes til og hvilke prinsipper skal legges til grunn når vi, som forfatteren appellerer til, skal dele? Hva og hvem skal inkluderes i en slik prosess? Lest fra denne vinkelen blir Svares bok ekstra interessant, men kanskje litt snever. Selv mener jeg det hadde vært spennende om Svare hadde våget å lansere litt mer spenstige tanker omkring omsorgens verdi. Hva om vi, slik enkelte radikale økonomer har gjort, spør oss om økt omsorgsproduksjon kan være et alternativ til økt industriproduksjon?¹ Å argumentere i en slik retning forutsetter imidlertid at man slutter å tenke på omsorgsarbeid som noe 'uproduktivt' (det vil si som noe man gjør dersom man er opptatt av den andre og forsørgt) og heller, slik man tenker om mange andre former for arbeid, forestiller seg at det er et vike man skal tjene penger på. I det minste kan slike spørsmål bidra til å synliggjøre at det kjønnssegregerte arbeidsmarkedet er virksomt på mange nivåer, også i de tilsynelatende kjønnsnøytrale økonomiske modellene.

Forskningsintervjuets begrensinger

Når jeg leser denne boka får jeg opp mange grunnleggende spørsmål. Sånn sett er den meget nyttig. Som allerede nevnt minner den meg sterkt om hvor viktig, men også hvor uhyre krevende det er å anvende et konstruktivistisk perspektiv på kjønn. Eller som det ofte heter i dag; å studere hvordan kjønn *gjøres* framfor hva det *er*. Eller for å vri enda litt på flisa: Hvordan framstille en kjønnets sosial verden uten å samtidig reprodusere den? Når det gjelder Svares bok er den i utprøvet grad basert på hvilke forestillinger folk har om ting. Altså hvordan folk snakker om jobben sin. Riktignok har han vært *til stede* og snakket med folk, og da særlig på Solkollen. Noen deltagende observasjon eller etnografisk anlagt intervjuer i bred forstand synes det likevel ikke være snakk om. Når jeg tar opp dette poenget, er det ikke fordi jeg mener at intervjudata er en perifer ting, tvert imot. Forestillinger – uttrykt gjennom språklige ytringer – både vitner om og skaper kulturelle formasjoner og handlingsspor. Dette er etablert tankegods. Momentet jeg likevel vil fram til, og som Svares bok er en klar påminnelse om, er at meningsdanning heller ikke kan eller bør begrenses til hva folk forteller om i forskningsintervjuer. Noen ganger er dette veldig åpenbart. Som for eksempel når informantene nær sagt har lært seg, eller blitt drillet i, kodene for hva samtalen med forskeren handler om. Dette poenget har min egen forskning på moderne arbeidsorganisasjoner

også fått meg til å se betydningen av. Spør man folk hva de tenker *om* kjønn, får mange garantert mange interessante fortellinger om hvem de tenker at de er og hvor de ønsker seg. Eller hva de *ikke* vil være; en rigid kvinne, en humoraktig leder osv. Går man imidlertid et skritt lengre, og sammenligner hva folk sier med hv a de gjør, blir bildet ofte mer sammensatt. Noen ganger kommer det endog fram en dyp diskrepans mellom hva folk sier at de gjør, og hva man som forsker ser av bestemte praksiser. Et eksempel: En kvinne som presenterer seg som prosjektleder i en moderne arbeidsorganisasjon kan ved granskning av hva hun faktisk gjør, vise seg å ha mer til felles med en tradisjonell sekretær enn med en prosjektleder i en annen bransje. Kort sagt, forskjellen på snakke- og handlingsdata må også vitenskapens fortellinger om kjønn forholde seg til. Hvis ikke bør man kanskje heller bruke uttrykket 'å snakke kjønn' når det faktisk er det man måler?

La meg legge til et annet element som spørsmålet om metodisk innretning henger sammen med. For tretti år siden var kjønnsforskning ingen etablert forskningsdisiplin. Riktignok var begrepet kjønnsrolle kommet på banen. Likevel var det ingen naturliggjort del av folks selvbevissthet og skaping av seg selv. I dag er situasjonen annerledes. Både gjennom familieliv, utdanning, politikk og arbeidsliv bombarderes man med spørsmål knyttet til kjønn. Det er så å si en plikt blant senmoderne mennesker å reflektere over og språkliggjøre sine kjønnede identitetsutforminger. Noe annet tror jeg blir betraktet som håpløst umoderne. Dette er et aspekt boken *Menn i pleie og omsorg* isolert sett ikke kan forventes å løfte fram og løse. Det jeg likevel savner, og særlig i et felt som dette hvor forholdet mellom kjønn og arbeid/kompetanse synes å være en temmelig hardprogrammert ting, er bidrag hvor man i sterkere grad ser nærmere på praksis i bred forstand. Altså, ikke primært tenke/snakkepraksis om et bestemt tema, men mer etnografisk innrettede studier. Kort sagt; utvikle våre blikk for folks gjøren og laden for å få fram mer komplekse forståelser av hvem de er og hvor de vil.

Hva er det med norske menn og offentlig omsorg?

Tilbake til noe jeg trakk opp i starten av essayet: Hvordan skal vi som samfunn forholde oss til at så mange, og ungdom spesielt, har så entydige negative forestillinger om det å arbeide med omsorg og pleie? Er dette, slik Sævi framhever, en falsk eller forvrengt forestilling om denne virksomhetens repetitive og kjedelige natur? Eller bør vi heller snakke om typer av arbeid som aldri har hatt og aldri kommer til å bli spesielt selvutviklende, hvis vi skal

holde oss til kunnskapssamfunnets målestokker . Disse spørsmålene representerer etter mitt syn en vanskelighet som boka samlet sett berører men som forfatteren aldri løfter skikkelig fram til diskusjon. Dilemmaet er: På den ene siden framhever forfatteren pleie- og omsorgsarbeid fram som en nærmest allmenndannende praksis med et ufortjent dårlig rykte. Samtidig argumenteres det sterkt for at pleie- og omsorgsarbeid er så utmattende og repetitivt at det bør fordeles etter noen bestemte rettferdighetsprinsipper. Dette er etter mitt syn to veldig ulike tilnærminger som med fordel kunne ha blitt løftet eksplisitt fram til debatt. For ved å skrive dette dilemmaet litt tydeligere fram, ville vi etter min mening befinne oss i det tause minefeltet som verdsetting av moderne arbeid representerer: Er pleie- og omsorg i seg selv én bestemt ting? Hva er i så fall det basert på? Eller må vi heller snakke om omsorger? Det er i hvert fall lett å tenke at palliativ omsorg på et Hospice er en kvalitativt annen form for virksomhet enn det for eksempel hjemmebaserte tjenester er. Et annet spørsmål Svare ikke stiller, men som jeg mener burde reises oftere, er: Hva gjør at akkurat offentlig pleie- og omsorgsarbeid burde deles likt mellom kvinner og menn? Hvilke argumenter ligger bak? Og videre: Er det mulig å si det samme om andre svært kjønnssegregerte yrker og bransjer? Hva med finansmegling eller arbeid i forsvaret? Bør slike oppgaver også deles likt mellom kvinner og menn? Eller bør de det ikke? Hva skulle i så fall begrunnelsen for det være? Og sist men ikke minst, hva med andre sosiale differensieringsmekanismer, som klasse og etniskitet i pleie- og omsorgsfeltet? Her vet vi lite, men sannsynligvis influerer disse dimensjonene også i høy grad utviklingen av en rekke fag og yrker. Det er for eksempel svært interessant at andelen mannlige sykepleieledere med minoritetsbakgrunn i den kommunale eldreomsorgen synes å øke. Eksakt hva veksten av menn i så å si bare denne delen av helsevesenet er uttrykk for vites ikke. Men kan hende betrakter noen minoritetsmenn arbeid med syke og eldre som langt mindre problematisk enn det etnisk norske menn ser ut til å gjøre. Hvorfor de i så fall gjør det, og hvordan dette eventuelt henger sammen med bestemte kultur eller forutsetninger, er et meget interessant spørsmål. Poenget jeg vil fram til er dette: Kanskje har man i forklaringene av menns lave deltakelse i norsk offentlig omsorg og pleie, stirret seg litt blind på kjønnsaspektet. Sægt litt annerledes; kanskje er det først og fremst representasjoner av en type etnisk *norsk* maskulinitet forskningen om menn og omsorg hittil har fått fram. Så også Svares bok. Økende migrasjon og nye klassedannelser gjør det imidlertid presserende å tenke mer komplekst om dette fenomenet.

Til slutt er hjer tesukk om en tilstand som i og for seg ikke handler om Svares bok men som tross mine innsigelser, kan hevdes å bidra til å øke dens verdi. Når det gjelder spørsmålet menn og omsorg i en norsk kontekst, ser det nemlig ut som det primært er *papparollen*, altså det stellet som menn gjør i hjemmet med sine egne barn, som har fått mest oppmerksomhet det siste tiåret. Hva som hindrer det samme i å skje når det gjelder forholdet mellom menn og lønnet omsorgsarbeid, framstår nærmest som en gåte. Gitt det dokumenterte behovet for flere hender til å stelle stadig flere syke og eldre, kombinert med dagens krav til såkalte selvrealiserende arbeid, er det kanskje likevel grenser for hvor lenge menns fravær fra offentlige pleie- og omsorgsroller skal være unntatt offentlig likestillingspolitikk. På denne bakgrunnen er Svares bok et kjærkomment bidrag. Og vil forhåpentligvis gi ringvirkninger i form av økt forskningsinnsats og politisk debatt.

Note

1. <http://www.okonominettverket.no/Artikkel/227.html>

Svar til Solbrække

Helge Svare

Seniorforsker ved Arbeidsforskningsinstituttet
helge.svare@afi-wri.no

Da jeg for noen år siden underviste på universitetet, klaget en kollega av meg over hvor frustrerende han opplevde det å holde forelesninger for begynnerstudenter. Ideelt sett ville han gjerne ha problematisert hver eneste setning, og vist for studentene hvordan hvert eneste "svar" han ga ledet til nye spørsmål. Men formatet og mangelen på tid gjorde det ikke mulig. Derfor måtte han holde seg til de enkle formuleringene, selv om – fortalte han – det innebar at han følte seg nesten som en bedrager. Da jeg jobbet med det kvalitative forskningsprosjektet "Menn i pleie og omsorg", som dannet grunnlaget for bokutgivelsen med samme navn, kom jeg i tanker om denne kollegaen. Å gjennomføre et slikt prosjekt er selvsagt noe helt annet enn å holde forelesninger for begynnerstudenter. Men også som forsker er man tvunget til å begrense seg. På hvert eneste trinn i prosessen gjøres det valg, der noen dører "åpnes" og andre "lukkes". Og selv om man til slutt blir rimelig fornøyd med resultatet, så vet man også med seg selv hvor annerledes teksten *kunne* ha blitt